

**Джерела з історії
Національно-визвольної війни
українського народу
1648–1658 рр.**

**Т. 1
(1648–1649 рр.)**

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648–1658 РР. –
Т.1 (1648–1649 РР.) / Упор. о. Ю.Мишик. –
К.: Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
НАН України; Канадський інститут
українських студій (Едмонтон), 2012. –
680 с.**

Здійснена за останні два десятиліття публікація нових джерел із вітчизняної історії надає змогу дослідникам глибше проникнути в малознані чи призабуті її сторінки не лише сьогодні, а й у перспективі. Переважна більшість видань стосуються ХХ ст., і це не випадково, адже, на відміну від цивілізованого світу, багато подій та явищ останніх ста років в

Україні залишаються маловивченими або деформованими до невпізнанності з родимими плямами радянської епохи. Водночас побачили світ і цілий ряд вітчизняних джерел із ранньомодерної доби, серед яких вирізняються універсали гетьманів України Б.Хмельницького, І.Виговського, І.Брюховецького, І.Самойловича, І.Мазепи та інших, козацькі реєстри, насамперед 1649 р., Архів Коша Війська Запорозького. До цього переліку необхідно долучити і перший том документів, присвячений одній із найбільш епохальних подій в історії України, – «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.» (охоплює період від початку 1648 – до серпня 1649 р.). Книга видана Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України і Канадським інститутом українських студій (м. Едмонтон), упорядник – доктор історичних наук, професор, протоієрей УПЦ Київського патріархату о. Юрій Мишик.

Частина археографічної спадщини Національно-визвольної війни середини XVII ст. уже побачила світ у вітчизняних виданнях попередніх двох століть, незважаючи на несприятливі умови царської та радянської доби. У цих публікаціях містяться джерела, які зберігаються здебільшого поза межами України, у російських та польських архівах. Водночас політична заангажованість та малотиражність видань унеможлиблює їх активне використання в наукових дослідженнях. Відтак логічно, що завданням рецензованого збірника стало заповнення означеної прогалини публікацією комплексу джерел із вітчизняних та зарубіжних архівосховищ і бібліотек. Серед них упорядник виділяє польські – Головний архів давніх актів (Варшава), відділи рукописів Національної бібліотеки та Варшавського університету, бібліотеки Музею Чарторийських, Польської академії наук, Ягеллонського університету. Вітчизняні установи представлено Центральним державним історичним архівом України (м. Київ),

Національною бібліотекою України ім. В.І.Вернадського, Дніпропетровським національним історичним музеєм ім. Д.І.Яворницького. Серед інших зарубіжних слід назвати Російський державний архів давніх актів (м. Москва) і Російську національну бібліотеку (м. Санкт-Петербург).

У передмові до збірника зазначається про необхідність критичного ставлення до переважної більшості джерел, які походили з польсько-шляхетського табору. Водночас наявні документи, створені у середовищі українських повстанців, незважаючи на нечисленність, дозволяють яскравіше уявити розгортання воєнних кампаній, простежити настрої у Війську Запорозькому, плани гетьмана Б.Хмельницького та його соратників у перший період національно-визвольної війни. Тут же містяться пояснення до текстів різними мовами і їх переклад українською та характер археографічного опрацювання матеріалу.

Кореспонденція урядовців Речі Посполитої М.Потоцького, А.Киселя, М.Остророга й інших містить велику тривогу з приводу початку козацького повстання в Україні. Вони наголошують на масштабах виступу, союзі Б.Хмельницького з кримським ханом, їхніх планах «спустошення добр Речі Посполитої», дають рекомендації можновладцям негайно збирати сили для підтримки коронного війська в Подніпров'ї. У «новинах», нерідко з вуст перебіжчиків, переповідається про маршрут козацького війська, приєднання до нього реєстровців, подано детальний опис битв на Жовтих Водах та поблизу Корсуня у травні 1648 р. Лист Б.Хмельницького до короля Речі Посполитої Владислава IV засвідчує причини виступу Війська Запорозького (а саме протидія магнатському свавіллю) та запевнення монарха в готовності «віддатися на послуги його королівської милості».

Досить яскраво в документах висвітлено бойові зіткнення повстанців, зокрема під керівництвом полковника М.Кривоноса, із військами можновладців на Поділлі та Волині влітку 1648 р. Про це йшлося і в листах папських нунціїв Камілло де Мелца та Джованні де Торреса до римської курії. Водночас про неоднозначність цих подій свідчить універсал Б.Хмельницького від 30 липня, виданий у Павлоччі. Гетьман покладає відповідальність за загострення збройного протистояння на Я.Вишневецького, натомість під загрозою смертної кари наказує не вступати до маєтностей іншого руського князя – Д.Заславського, який засвідчив «велику милість Війську Запорозькому». Ходом повстання в Україні цікавилися і володарі сусідніх земель – Молдавії, Литви, Трансильванії, що фіксує тогочасна кореспонденція.

Повідомлення з табору коронних військ, переписка урядовців та щоденник Пилявецької битви дають уявлення про розмах воєнної кампанії на Поділлі, протиборство між керівниками коронного війська Речі Посполитої – Д.Заславським, М.Остророгом і О.Конецьпольським, військову тактику сторін та людські втрати.

У листах шляхтичів з обложеного в листопаді 1648 р. козаками Замостя містяться заклики до припинення «пролиття християнської крові», прохання до Б.Хмельницького не руйнувати їхніх маєтностей і сподівання на якнайскоріше досягнення миру. З іншого боку, послання литовського гетьмана Я.Радзивілла до Б.Хмельницького засвідчує про небажання протестантського можновладця

брати участь у війні з козаками на боці Речі Посполитої. Водночас Я.Радзивілл сподівався на успішне завершення роботи урядової комісії для «спокійного загашення цієї внутрішньої пожежі».

Надзвичайно цікавим видається варіант польсько-української угоди, який розглядався в Переяславі в лютому 1649 р. на переговорах гетьмана Б.Хмельницького з королівським комісаром А.Киселем. Зокрема, ішлося про необхідність скасування в Україні унії і залишення конфесій православної та католицької. Коронне військо не мало б розташовуватися східніше Кам'янця та р. Горинь.

Різноманітні матеріали, що відбивають події весни 1649 р., підтверджують тезу про підготовку обох сторін до продовження воєнного протистояння. Занепокоєння в польському таборі додавало й обрання нового правителя Трансильванії – Дєрдя Ракоція II, який претендував на польський трон. Нотки відчаю стосовно мирного майбуття звучать і в листі А.Киселя до Б.Хмельницького з Гощі від 23 травня. Литовські урядовці доносили про концентрацію козацьких військ у Гомелі, Любечі, Чернігові та Стародубі. Цілий ряд повідомлень стосувалися просування коронних сил через Красилів, Купіль, Брагин.

Великим масивом представлено матеріали літньої кампанії 1649 р. на Поділлі та в Білорусії. Списки козацьких полків наводяться з прізвищами їхніх очільників та числом вояків. Опис Зборівської битви репрезентовано щоденником невідомого автора (на думку упорядника, від належить А.М'ясківському) та німецькомовним «летючим листом» із детальною інформацією про її учасників. Аналогічні свідчення можна почерпнути з уривків табірною щоденника литовського князя Я.Радзивілла про Лоївську битву, що відбулася в липні 1649 р.

Друга частина збірника містить різноманітні пізніші свідчення літературного характеру про події в Україні 1648–1649 рр.: літописні згадки, віршовані твори, хроніки, у тому числі іноземні, публіцистичні трактати. У додатках представлено рефести і переклади без польських оригіналів та коментарі. Логічним завершенням видання стали добре впорядковані іменний та географічний покажчики.

Таким чином, збірник документів проливає нове світло на воєнно-політичні події початку Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Він може бути корисним не лише для науковців, викладачів та студентів вишів, а й усіх, хто цікавиться історією України ранньомодерної доби. Сподіваємося, що найближчим часом побачать світ два наступні томи цього видання.

В.О.Шербак (Київ)